

Верховний
Суд

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Семінар для суддів та помічників суддів
окружних та апеляційних адміністративних
судів “Право на справедливий суд та
процесуальні вимоги щодо доступу до суду”

10 травня 2024 року

Касаційний перегляд справи: виняток з правила чи обов'язкова гарантія доступу до правосуддя?

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Пов'язані поняття:

1. Доступ до правосуддя
2. Процесуальні обмеження у доступі до правосуддя (строк, судовий збір, зацікавленість тощо)
3. Жоден суд
4. Справи, які не підлягають касаційному оскарженню
5. Процесуальні фільтри
6. Єдність судової практики
7. Правова позиція (висновок, прецедент)
8. Ієрархія позицій ВС та порядок вирішення відповідних колізій
9. Правова визначеність
10. Конституційні принципи рівності, змагальності та гласності
11. Тривалість судового провадження
12. Ефективний захист
13. Процесуальна економія
14. Мотивованість
15. Довіра до суду

Конституція України

ч. 2 ст. 129

Основними засадами судочинства є:

8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

(попередня редакція)

8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

п.п. 11 п. 16-1. Перехідні положення

представництво відповідно до пункту 3 частини першої статті 131-1 та статті 131-2 цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції - з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції - з 1 січня 2019 року.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів»

ч. 1 ст. 106

Суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з такої підстави як:

- безпідставне **затягування** або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом **строку**, встановленого законом,
- істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що **унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав**;
- порушення засад **гласності і відкритості** судового процесу;
- порушення засад **рівності** всіх учасників судового процесу перед законом і судом, **змагальності** сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

СТАТИСТИКА СТОСОВНО ВІДКРИТТЯ КАСАЦІЙНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

2024 (4 місяці)

Відкрито – 75 (31%)

Відмовлено у відкритті – 162

2023

Відкрито – 201 (38%)

Відмовлено у відкритті – 568

2022

Відкрито – 138 (40%)

Відмовлено у відкритті – 411

2021

Відкрито – 141 (39%)

Відмовлено у відкритті - 409

СТАТИСТИКА ЗА 2023 РІК

Розглянуто 169 справ:

32 – справи стосуються оскарження процесуальних ухвал

22 – на продовження розгляду

10 – без змін

137 – справи стосуються оскарження рішень по суті

77 - без змін

25 (з яких «комбіновані» - 4) - новий розгляд

2 - закрито провадження («штучні» позови)

33 - скасовано (рішення першої інстанції в силі – 8, відмовити у позові – 15, нове рішення -10)

СТАТИСТИКА ЗА 2023 РІК

Розглянуто 169 справ

Відмовлено у задоволенні клопотання про розгляд справи у судовому засіданні – 30

Розглянуто справ у судовому засіданні (НПА, передача на палату, нова позиція) – 32

у цих справах:

відбувалося **два** засідання – 7

відбувалося **три** засідання – 8

жодного разу не з'явився **відповідач** (СВП) – 7

не з'явилася **жодна** із сторін – 3

не завершено розгляд – 3 (окупована територія, клопотання сторін, звіт-штраф-382)

Стратегія розвитку Верховного Суду на 2023 - 2027 роки (проєкт станом на травень 2023)

<https://drive.google.com/file/d/1pFBJyBAfrCCoopnHEOS5WFFq0ANSBk-t/view>

Візія Верховного Суду на 5 років

Ми користуємося розумними процесуальними фільтрами, завдяки яким ВС розглядає значно меншу кількість справ, водночас ми маємо можливість допустити до розгляду будь-яку справу, якщо це потрібно для єдності практики або розвитку права.

Запровадження більш суттєвих процесуальних фільтрів, за яких лише поодинокі справи можуть бути переглянуті на рівні ВС (але це потребує якісної роботи інших інстанцій, ми можемо створити проблему з верховенством права на іншому рівні)

Законодавче запровадження більш жорстких процесуальних фільтрів, поступове зменшення кількості справ, які припадають на одного суддю-доповідача і за якими відкривається касаційне провадження, до 65 справ на рік (відповідно, розгляд не більше 195 справ на рік у колегії).

Стратегія розвитку Верховного Суду на 2023 - 2027 роки (проект станом на травень 2023)

<https://drive.google.com/file/d/1pFBJyBAfrCCoopnHEOS5WFFq0ANSBk-t/view>

Ціль 5: забезпечити єдність судової практики

Наразі існують кардинально різні підходи щодо відкриття касаційного провадження - є судді, які активно застосовують касаційні фільтри, і є судді, які відкривають касаційне провадження у більшості справ, ігноруючи недоліки касаційної скарги щодо обґрунтування підстав касаційного оскарження; кардинально різні підходи до вирішення питання щодо відкриття касаційного провадження (від безпідставного касаційного перегляду до відмови у ньому за наявності підстав) порушують правову визначеність та принцип верховенства права.

Узгодити між суддями (та можливо оприлюднити) уніфіковані підходи ВС до відкриття касаційного провадження (це можуть бути керівництво, рекомендації, затверджені пленумом або зборами касаційного суду).

Передати вирішення питань формального допуску до касаційного оскарження (дотримання вимог до касаційної скарги) на рівень помічника або консультанта - закріпити це делегування частини функцій законодавчо. Тоді є сенс вивести таких помічників/консультантів зі складу офісу судді та об'єднати їх у окремий підрозділ, який буде визначати прийнятність касаційних скарг за єдиною для всього касаційного суду методикою, структурою. У такому підрозділі можна запровадити спеціалізацію консультантів за певними категоріями справ. Суддя буде отримувати скарги після перевірки дотримання формальних процесуальних вимог.

Запитання для дискусії

1. Як гарантувати гласність судового процесу, якщо справа у касаційному порядку розглядається, головним чином, у письмовому провадженні?
2. Чи має повноваження ВС досліджувати (оцінювати) докази?
3. Чи стосується суду касаційної інстанції принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі?
4. Переглядаючи ухвали суду апеляційної інстанції, ВС виступає як суд касаційної чи апеляційної інстанції?
5. Як гарантувати апеляційний (другий) перегляд процесуального судового рішення, якщо воно прийняте ВС?
6. Чи потрібні у ВС відкриті судові засідання та нарадча кімнати?
7. Чи є застосовним для суду касаційної інстанції принцип «суд знає закон» (ч. 4 ст. 341: у суді касаційної інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції; зміна предмета та підстав позову у суді касаційної інстанції не допускається)?
8. Чи може ВС вийти за межі касаційної скарги на шкоду заявнику (застосовність у адміністративному судочинстві принципів *tantum devolutum quantum appellatum* та *reformatio in peius*)?

ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИХОДУ ЗА МЕЖІ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ

Ст. 341.3 КАСУ

Суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено:

порушення норм процесуального права, передбачені пунктами 1, 4-7 частини третьої статті 353, абзацом другим частини першої статті 354:

- справу розглянуто і вирішено неповноважним складом суду;
- суд прийняв рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, які не були залучені;
- судові рішення не підписано будь-яким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені в судовому рішенні;
- судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглядала справу;
- судові рішення ухвалено судом з порушенням правил юрисдикції (підсудності)
- порушення правил юрисдикції адміністративних судів,

необхідності врахування висновку щодо застосування норм права, викладеного у постанові Верховного Суду після подання касаційної скарги.

Ст. 373 ЦПК та ст. 310 ГПК не містить такої норми.

Кодекс адміністративного судочинства України

Текстуальний (буквальний) аналіз статей 294 та 328 КАС України показує, що у касаційному порядку оскаржуються лише 7 видів ухвал стосовно:

1. забезпечення позову та заміни заходу забезпечення позову
2. повернення заяви позивачеві;
3. відмови у відкритті провадження у справі;
4. залишення позову без розгляду;
5. закриття провадження у справі;
6. відмови у відкритті провадження про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, відмови в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами;
7. заміни сторони у справі) або сторони виконавчого провадження;

Кодекс адміністративного судочинства України

Безпосередньо не передбачено оскарження більше 20 видів ухвал, зокрема, про:

1. скасування забезпечення позову та відмову у забезпеченні позову;
2. відмову поновити або продовжити пропущений процесуальний строк;
3. призначення експертизи;
4. визначення розміру судових витрат;
5. зупинення провадження у справі;
6. відмову ухвалити додаткове рішення;
7. відстрочення і розстрочення, зміни або встановлення способу і порядку виконання рішення;
8. поворот виконання рішення суду або відмову у повороті виконання рішення;
9. окрема ухвала;
10. стягнення штрафу в порядку процесуального примусу;
11. накладення штрафу та інших питань судового контролю за виконанням судових рішень.

Кодекс адміністративного судочинства України

Ст. 12.4

Виключно за правилами загального позовного провадження розглядаються справи у спорах: 1

- 1) щодо оскарження нормативно-правових актів, за винятком випадків, визначених цим Кодексом;
- 2) щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, якщо позивачем також заявлено вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної такими рішеннями, діями чи бездіяльністю, у сумі, що перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 3) про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності;
- 4) щодо оскарження рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- 5) щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»;
- 6) щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішень Кабінету Міністрів України, визначених частиною першою статті 266-1 цього Кодексу.

Кодекс адміністративного судочинства України

Ст. 328.5

Судові рішення у справах незначної складності не підлягають касаційному оскарженню, крім випадків, якщо:

- а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;
- б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;
- в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;
- г) суд першої інстанції відніс справу до категорії справ незначної складності помилково.

Кодекс адміністративного судочинства України

Ст. 328.4

Підставами касаційного оскарження судових рішень є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно в таких випадках:

- 1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку;
- 2) якщо скажник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;
- 3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах;
- 4) якщо судові рішення оскаржуються з підстав, передбачених частинами другою і третьою статті 353 цього Кодексу.

Тлумачення положень вказаних норм у їхньому взаємозв'язку дає змогу дійти висновку, що процесуальний закон пов'язує можливість касаційного перегляду у справах незначної складності тільки з тими юридичними фактами, вичерпний перелік яких викладений у частині п'ятій статті 328 КАС України.

Обов'язок доведення наявності таких виняткових обставин покладається на особу, яка звертається до суду з касаційною скаргою.

Вказані критерії прийнятності касаційної скарги встановлені задля можливості забезпечення Верховним Судом ключової мети касаційного перегляду - виправлення судових помилок та усунення недоліків судочинства, що призвели до порушення прав учасників справи. Касаційний перегляд за своєю сутністю має екстраординарний характер і спрямований на забезпечення основоположних гарантій справедливого судового розгляду, які становлять зміст конституційного принципу верховенства права.

Згідно з пунктом 1 частини першої статті 333 КАС України суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, якщо касаційну скаргу подано на судове рішення, що не підлягає касаційному оскарженню.

Зазначена норма Кодексу узгоджується з пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України, згідно з яким до основних засад судочинства відноситься забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках. Аналогічне положення закріплене у пункті 7 частини третьої статті 2 та частині першій статті 13 КАС України, а також частині першій статті 14 Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Переглядаючи справу в касаційному порядку, Верховний Суд, який відповідно до частини третьої статті 125 Конституції України є найвищим судовим органом, виконує функцію "суду права", що розглядає спори, які мають найважливіше (принципове) значення для суспільства та держави. Тим самим Верховний Суд за допомогою загальної правозастосовчої діяльності дозволяє досягнути індивідуального блага з урахуванням того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Згідно з імперативними вимогами статті 13 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та статті 242 КАС України висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи не можуть приймати рішення, які скасовують судові рішення або зупиняють їх виконання.

Таким чином, призначення Верховного Суду як найвищої судової установи в Україні - це, у першу чергу, сформулювати обґрунтовану правову позицію стосовно застосування всіма судами у подальшій роботі конкретної норми матеріального права або дотримання норми процесуального права, що була неправильно використана судом і таким чином спрямувати судову практику в єдине і правильне правозастосування (вказати напрямок у якому слід здійснювати вибір правової норми); на прикладі конкретної справи роз'яснити зміст акта законодавства в аспекті його розуміння та реалізації на практиці в інших справах з вказівкою на обставини, що потрібно враховувати при застосуванні тієї чи іншої правової норми, але не нав'язуючи, при цьому, нижчестоящим судам результат вирішення конкретної судової справи.

Забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності, що є одним із фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судового рішення. Крім того, саме така діяльність Верховного Суду забезпечує дотримання принципу рівності всіх громадян перед законом, який втілюється шляхом однакового застосування судом тієї самої норми закону в однакових справах щодо різних осіб.

Такий визначений законодавцем підхід до роботи Верховного Суду (формування в окремих справах конкретних правових висновків, що є обов'язковим для всіх судів та суб'єктів владних повноважень) є особливо актуальним у світлі положень частини п'ятої статті 125 Конституції України, згідно з якою адміністративні суди діють з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин.

Рішення ЄСПЛ у справі «Будвест, ТОВ проти України» (BUDVEST, TOV v. UKRAINE; заява № 59487/21)

Європейський суд з прав людини (п'ята секція), засідаючи як комітет у складі: Карло Ранцоні, президент, Ладос Чантурія, Марія Елосегі, судді, та Марадудіна Вікторія, в.о. заступника секретаря секції, після наради за закритими дверима 28 вересня 2023 року, Постановляє таке рішення, яке було ухвалене того дня:

ПРОЦЕДУРА 1.

Справу було розпочато за заявою проти України, поданою до Суду відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 19 листопада 2021 року.

Уряд України було повідомлено про заяву.

5. Компанія-заявник скаржилася за статтею 6 § 1 Конвенції на те, що було порушено **принцип рівності сторін** у зв'язку з тим, що національні суди **не вручили їй апеляцію або іншим чином не повідомили її про апеляцію, подану у справі.**

6. Суд повторює, що загальна концепція справедливого судового розгляду, яка охоплює фундаментальний принцип змагальності провадження (рішення у справі «Руїс-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), 23 червня 1993 року, § 63, серія А, № 262), вимагає, щоб особа, проти якої було розпочато провадження, повинна бути проінформована про цей факт (Діліпак і Каракая проти Туреччини, № 7942/05 і 24838/05, § 77, 4 березня 2014 р.).

Принцип рівності сторін вимагає, щоб кожній стороні була надана розумна можливість представити свою справу за умов, які не ставлять її в суттєво не вигідне становище порівняно з опонентом (див. Avotiņš проти Латвії) [GC], № 17502/07, § 119, ЄСПЛ 2016, і Dombo Beheer B.V. проти Нідерландів, 27 жовтня 1993 р., § 33, серія А, № 274).

Кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитись із зауваженнями або доказами, наданими іншою стороною, включаючи апеляцію іншої сторони, і прокоментувати їх.

На карту поставлено впевненість сторін у справі, яка ґрунтується, серед іншого, на усвідомленні того, що вони мали можливість висловити свою точку зору щодо кожного документа у справі (див. Beer проти Австрії, № 30428/96, §§ 17-18, 6 лютого 2001 р.).

7. Таким чином, національні суди можуть **пересвідчитися**, що їхні повістки чи інші документи **надійшли** сторонам **достатньо завчасно**, і, у відповідних випадках, **зафіксувати свої висновки в тексті рішення** (див. Ганкін та інші проти Росії). , № 2430/06 та інші, § 36, 31 травня 2016 р.).

Якщо судові документи **не будуть належним чином вручені** учаснику судового процесу, він чи вона можуть бути позбавлені можливості захищати себе під час провадження (див. Заводнік проти Словенії, № 53723/13, § 70, 21 травня 2015 р.) .

8. У провідній справі «Лазаренко та інші проти України» (№ 70329/12 та 5 інших, 27 червня 2017 року) Суд уже встановив порушення щодо питань, подібних до тих, що розглядаються у цій справі.

9. Розглянувши всі надані йому матеріали та за відсутності будь-яких доказів **належного повідомлення заявника**, Суд не знайшов жодного факту чи аргументу, здатного переконати його дійти іншого висновку щодо прийнятності та суті цих скарг.

Беручи до уваги свою прецедентну практику з цього питання, Суд вважає, що, переходячи до розгляду апеляції, поданої у справі заявника, **без спроби з'ясувати, чи була вона вручена заявнику, чи заявник був поінформований про апеляцію будь-яким іншим способом**. національні суди позбавили заявника можливості прокоментувати скаргу, подану у справі, і не виконали свого зобов'язання поважати принцип рівності сторін, закріплений у статті 6 Конвенції.

10. Отже, ці скарги є прийнятними та виявляють порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Використані джерела:

1. Берназюк Ян. Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1057874>
2. Берназюк Ян. Межі розгляду адміністративними судами вимог позову, апеляційної чи касаційної скарг в аспекті забезпечення ефективності правосуддя // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2022. – Серія Право. – Випуск 70, С. 272-282. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/258232/255053>
3. Берназюк Ян. Верховний Суд та його виняткове повноваження закрити касаційне провадження <https://constitutionalist.com.ua/verkhovnyi-sud-ta-joho-vyniatkove-povnovazhennia-zakryty-kasatsijne-provadzhenia>
4. Берназюк Я.О. Право на доступ до судового захисту в контексті дотримання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ <https://sud.ua/ru/news/blog/123832-pravo-na-dostup-do-sudovogo-zakhistu-v-konteksti-dotrimannya-strokov-zvernennya-do-sudu-praktika-yespl>
5. Берназюк Я.О. Справи, що не підлягають вирішенню в судах в аспекті сформованих Європейським судом з прав людини умов обмеження права особи на доступ до суду / Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. 310 с. - С. 157-162.
6. Берназюк Ян Судовий збір: між правом на доступ до правосуддя та принципом рівності усіх учасників судового процесу <https://constitutionalist.com.ua/sudovyj-zbir-mizh-pravom-na-dostup-do-pravosuddia-ta-pryntsypom-rivnosti-usikh-uchasnykiv-sudovoho-protsesu/>
7. Берназюк Ян. Судовий збір (court fees): конституційна гарантія незалежності суду чи перешкода у доступі до правосуддя? <https://constitutionalist.com.ua/sudovyj-zbir-court-fees-konstytutsijna-harantiia-nezalezhnosti-sudu-chy-pereshkoda-u-dostupi-do-pravosuddia>
8. Берназюк Я.О. Просто про складне: особливості розгляду Верховним Судом справ у порядку спрощеного провадження <https://sud.ua/ru/news/blog/131143-prosto-pro-skladne-osoblivosti-rozglyadu-verkhovnim-sudom-sprav-u-poryadku-sproshchenogo-provadzhenia>

Використані джерела:

9. Берназюк Ян. Розуміння принципів адміністративного судочинства в світлі його завдання та практики ЄСПЛ https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/principles_of_%20administrative_proceedings.pdf
10. Берназюк Ян. Про позови, які не підлягають судовому розгляду <https://sud.ua/ru/news/blog/140426-pro-pozovi-yaki-ne-pidlyagayut-sudovomu-rozglyadu>
11. Берназюк Ян. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2021. – Серія Право. – Випуск 66. – С. 135-141 https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/NVUzhNU_66.pdf
12. Берназюк Ян. Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 3 (21) – червень 2022 – С. 133-142. <https://maup.com.ua/assets/files/expert/21/10.pdf>
13. Берназюк Ян. Конституційно-правовий статус Верховного Суду як суду права // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 6 (12) – грудень 2020 – С. 101-115. <http://maup.com.ua/assets/files/expert/12/8.pdf>
14. Берназюк Ян. Верховний суд як суд права: чи існує суддівська правотворчість https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/judicial_lawmaking_bernaziuk.pdf
15. Берназюк Ян. Доктрина actio popularis (позов на захист суспільних інтересів) в аспекті гарантованого права на доступ до правосуддя https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/actio_popularis_bernaziuk.pdf
16. Берназюк Ян. Конституційна гарантія доступу до правосуддя та обов'язок суду перевірити повноваження представника (самопредставника) https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/representive_bernaziuk_1.pdf

Верховний
Суд

Дякую за увагу!